

Twain

"Aranyozott kor". Így jellemezte Mark Twain egyik első műve címeiként a XIX. század második felének Amerikáját. Aranyozott, és nem arany: az író egyre többször volt kénytelen tapasztalni, hogy lassan a semmibe vesznek azok az eszmék, amelyek egy századdal korábban Nemzetté tették az amerikai nemzetet. A polgárháború véget ért, Észak - az északi gazdaság-politika győzelmével. Hatalmas gazdasági konjunktúra vette kezdetét, háttérbe szorult az üzleti tisztesség, a társadalmi szolidaritás; a pénz, a pénz megszerzése vált uralkodóvá. Már nyoma sem volt a szabadversenyos kapitalizmusnak, monopóliumok uralták a piacot, az állam védővámokkal szorította ki a külföldi termékeket. A "gazdagodj meg gyorsan, bármi áron" élet-filozófia hatására sokan nyugatra indultak aranyat, ezüstöt bányászni vagy bölényre vadászni, mások tőzsde-spekulációkból szereztek súlyos milliókat. A gazdasági és társadalmi folyamatok ideológiai hátterét Herbert Spencer fogalmazta meg Társadalmi darwinizmus című munkájában. Úgy gondolta, hogy a gazdasági életben is az evolúció törvényei uralkodnak: az erős életben marad, a gyenge elbukik. Az amerikai gondolkodásra gyakorolt hatását jellemzi, hogy - filozófiai műveknél példátlan módon - 400.000 példányt adtak el belőle.

A rohanó világ gyors alkalmazkodó képességet követelt meg polgáraitól. Sokan kénytelenek voltak foglalkozást változtatni, más városba, államba költözni a jobb érvényesülést keresve. A viszonylagos földrajzi elzártság önállóvá és kreatívvá tette az embereket. Évente sokezer szabadalmat adtak be, remélve, hogy ötletük megnyeri egy forgalmazó bizalmát. Három szabadalmat Mark Twain is beadott, vajmi kevés sikerrel. Ezek között volt egy csúszásbiztos öv, de egy új társasjáték is.

A XIX. századi amerikai írónak bonyolult társadalmi elvárásoknak kellett megfelelniük. Még erősen élt az angol hagyomány, a két nemzetet összekötötte a közös nyelv, és a közös történelmi múlt. De az Amerikába érkező első angol telepesek jórészt puritánok voltak, akik azért hagyták el régi hazájukat, hogy hitüket szabadon gyakorolhassák. A lelkész a kis közösségek társadalmi hierarchiájának magas fokán állt, az egyház mindent megtett, hogy az európai - nyíltan vagy burkoltan - világi eszmerendszerek ne találjanak követőkre az Újvilágban. Így az írók és költők a XVII. század végén virágzó angol irodalmi hagyományokat kívánták folytatni. A kortárs írók közül jószerivel csak Walt Whitman és Mark Twain az "igazán" amerikai. Mark Twain a szó legszorosabb értelmében realista író. Művészi attitűdjét az "igazi" valóság bemutatásának vágya, kérlelhetetlen igazságszeretet jellemzi.

Mark Twain Missouriban született, fiatal éveiben - mint megannyi hősének - kulcsszerepet játszott a Mississippi. Tanulmányait félbeszakítva nyomdászinasnak állt, de rövid időn belül újra kapcsolatba került a Folyóval: egy gőzhajón kapott állást. De jött a polgárháború, és önkéntesnek jelentkezett a konföderációs seregbe. A katonaeletet megunva néhány hónap múltán leszerelt, ezüstbányászással próbálkozott. Ezüstöt nem talált, de egy főszerkesztő alkalmazta, Mexikóból, Hawaiiiról tudósított. Írásai népszerűek voltak, újabb megbízást kapott. Egy európai körutazásról kellett cikksorozatot írnia. Első sikereit a Missourin és a Mississippin tett utazások alkalmával született utikönyvszerű műveivel aratta, melyekben már fellelhetők későbbi műveiben kiteljesedő korrajz elemei.

A mindmáig tartó ismertséget és elismertséget két kamasz, Tom és Huck hozták meg számára. Tom Sawyer 1876-ban "született meg", új korszakot teremtve az amerikai ifjúsági irodalomban. Az addig írt gyerekeknek szóló könyvek három csoportba oszthatók: a legtöbb fiú Defoe Robinson Crusoe-ját és az ennek mintájára írt könyveket olvasta. A lányok és a legelőkelőbb családokban nevelkedő fiúk vallásos tárgyú irodalmat olvastak, melyek szereplői "kis felnőttek" voltak, konfliktushelyzetbe kerültek, a végén elbuktak ugyan, de üdvözülést nyertek. A "rossz fiúk" körében a silány színvonalú "centes regények" voltak népszerűek, melyekben véres kalandok, bűntények jelentek meg. Mindezekhez képest a Tom Sawyer kalandjai sokkal "hétköznapiabb" kalandokat tartalmaz, amelyek egy felnőtt számára talán hihetetlenek, de nagyon közel állnak a gyermeki álomvilághoz. Felfedezhető némi kontraszt az események, fordulatok "mesterkéltége", hitelességük megkérdőjelezhetősége és a párbeszédnek gördülékenysége, természetessége között.

A kendőzetlen valóságot gyermeki szemmel láthatja legjobban az olvasó. A gyerekek - főleg a rossz gyerekek - még mentesek a társadalmi konvenciók nagy részétől, értékítéletük még nem csorbult, ösztönös logikával, igazságérzettel legtöbbször megtalálják a "jó irányt". A gyermekszemmel vizsgálódó író - és olvasó - számára is láthatóvá válik a világ a kötöttségek szemellenzője nélkül. Társadalomkritikájában fellelhető Voltaire hatása, műveit áthatja az észelvőség, az emberség és az optimizmus. Ezen eszmék vállalása tette őt minden társadalmi réteg és politikai rendszer számára elfogadhatóvá. Bár sokmillió honfitársához hasonlóan alkalmazkodott az egyre változó világ elvárásaihoz, de felismerte a kapitalizálódó állam veszélyeit is. Az önállóságra való törekvés, a sikerorientált életszemlélet gyakran csökkenti az emberek szociális érzékenységét, közönyössé válnak egymás iránt. Ennek ellenére hitt a demokratikus államszerkezet szükségességében.

A gyermeki ártatlanságról valott nézetei ellenére - realista író lévén - tudta, hogy az évszázadok alatt beivódott előítéletek nem szüntethetők meg egyik napról a másikra (talán soha), ennek ellenére az ellenük vívott harc sohasem értelmetlen, sőt szükséges. A szereplőiben (és benne is) meglévő konvenciókat jellemzi, hogy a Tom Sawyer kalandjaiban

indián a gyilkos. Huck nem kérdőjelezi meg a rabszolgaság intézményét, a négereket nem tekinti teljes értékű embereknek, Jimmel csak "kivételt tesz". Egyik alkalommal nyíltan kimondja: "Rabszolgát szöktetni bűn.". Az író eredetileg felnőtteknek akart könyvet írni a gyereklét romlatlanságáról, felszabadultságáról, majd Tom felnőtté válásával a kötöttségekről, az előítéletek veszélyességéről. De ráeszmélt, hogy a kortárs művek, melyek egy szereplő jellemfejlődését ábrázolják egész élete során, nem érték el céljukat. Így Tomot meghagyta gyerekeknek és azt is belátta, hogy a mű sokkal népszerűbb lehet, ha az ifjúságnak szól. Nem várt siker övezte megjelenését, 1904-ig kétfélmillió példányt adtak el belőle.

A Mississippin, a kisváros, de még a szereplők is mind-mind Mark Twain gyermekkorának részei. A legtöbb móka, csíny, ugratás olvasása után az olvasó meg van győződve róla, hogy Twain fiatalkori emlékei közt kutatva lelt rá ezekre a kalandokra. Gyermekkori élményeiből is sokat merített, de sokszor írt olyat magáról, ami a valóságban soh sem történt meg vele. Az író által "normálisnak" kikiáltott rossz fiúk a leggyűlöletesebb dolognak a városi civilizációban a vasárnapi iskolát tartották. A Vasárnapi iskola-mozgalom a XIX. század közepén indult el az Egyesült Államokban, azzal a szándékkal, hogy azoknak a gyerekeknek is megtanítsák az olvasást, akik különben nem jutnának el az iskolába. A vasárnapi iskolák közadakozásból épültek és az egyház tartotta fenn őket. Talán azért nem érte el célját, és nem tudta megszerettetni az ifjúsággal az irodalmat, a művészeteket, mert olvasókönyv gyanánt a vallásos, az ifjúság számára idegen gyermekkönyveket használták, és az a tény is közrejátszott ebben, hogy a hét egyetlen pihenőnapján tartották a foglalkozásokat.

Tom környezetéről és életéről megfogalmazott gondolatain keresztül - ismerve társai viszonyát barátjukhoz - tökéletes környezet- és korrajzot kapunk egy Mississippin-parti kisváros XIX. századi életéről. Minden ember ismerőse polgártársainak. A társadalmi osztályok elkülönülése csekély, az emberek barátságosak egymáshoz. Amerikai mércével mérve a város lakói szegények, de mégsem nélkülöznek, hiszen bőséges kínálat van olcsó élelmiszerekből, iparcikkekből. A városi arisztokráciát a dohány- és gyapottermelésen meggazdagodott ültetvényesek és kereskedők alkotják. A legtöbb foglalkozási ág azonos megbecsülésnek örvend, a város legtekintélyesebb személyiségei a polgármester, a békebíró és az orvos. Az élet természetes velejárója a rabszolgaság intézménye. Az ültetvényeken dolgozó rabszolgáknál összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben lévő feketék szolgaként, segédmunkásként dolgoznak. A fehér lakosság túlnyomó része elítéli a rabszolgák testi fenyegetését, a rabszolga-kereskedőt megvetés övezi, hasonló társadalmi helyzete, mint a középkori hóhéroké.

A folyó fontos kereskedelmi útvonal. Hatalmas gőzhajók haladnak el a kisváros mellett, északra dohányt és gyapotot, délre iparcikkeket szállítva. Nem csoda hát, ha Mark Twain

gyermekkori álma vált valóra azzal, hogy egy gőzhajón dolgozhatott. Életének ebből a korszakából kölcsönözte írói álnevét is. A mélységet mérő matróz kiált "mark twain"-t társának, jelezve, hogy két öl (mintegy 360 cm) a mélység. Ilyen magas vízállásnál egy átlagos gőzhajó még veszélytelenül közlekedhet.

A gyermeklét és a felnőttlét közötti hatalmas szakadék a mű egyik alapkérdése. Ez a kettősség megfigyelhető a regény szerkezeti tagoltságán is. A mű első részében az ifjúkori csínyek, kalandok a Jackson-szigeten, Tom szerelme Becky Thacherbe, a folyóparti mókázások, a vasárnapi iskola utálatossága, tehát a gyerekek gondtalansága, felhőtlensége a domináns. Viszont később Indián Joe feltűnésével a valóságos veszély, a felnőttek világának embertelensége, erőszakossága az uralkodó.

A kisvárosi gyermekkor, a sok-sok emlék szinte "kényszerítette" Mark Twaint, hogy néhány (majdnem) valóságos élményét is beleszője Tom Sawyer kalandjaiba. A cukorlopásról szóló epizód szinte szóról-szóra megegyezik az *Önéletrajz*ban leírtakkal: Tom testvére, Sid tőri össze a cukortartót, viszont a belépő Polly néni gondolkodás nélkül Tomot bünteti meg. Amikor kiderül ártatlansága, nagynényje nem bánja meg tettét, azzal érvel, hogy valamilyen "bűnnel" később úgymint kiérdemelné. E történet a valóságban Sam (később: Mark Twain), Henry, a testvére és anyjuk szereplésével játszódott le. Itt Henry volt a bűnös, és az író anyja a meggondolatlan ítélkező. A könyvben megjelenő "gyerek-típusok" jól példázzák a kor elvárásait az ifjúság iránt. Sid a mintagyerek: első a vasárnapi iskolában, engedelmeskedik a felötteknek, vigyáz ruhájára. Tom közmondásosan rossz, de cselekedeteiből kitűnik, hogy tiszta szívű, vallásos, a regény végén elfogadja a társadalmi normákat. Polly néni így jellemzi az általa halottnak hitt Tomot: "Nem volt rossz gyerek, már amit a rosszon érteni szoktak - ha sokat rosszkodott is. Csak szertelen, tele élénkséggel. Olyan volt, mint egy kis csikó. Semmit sem csinált rosszakaratból és a szíve igazán aranyból volt." Az igazán "rossz" gyerek Huckleberry Finn. Lázadó, nem parancsol neki senki. Nem fogadja el a társadalmi normákat, viszont saját szabályai szerint él, melyek legalább annyira merevek, mint azok, melyeket elutasít.

A Tom Sawyer kalandjai sikerét látva Mark Twain hamarosan hozzákezdett "ikertestvérenek" írásához. Azonban csakhamar elakadt, és csak nyolc évvel később tudta befejezni. A Huckleberry Finn kalandjai megjelenésével napvilágot látott sok irodalomtörténész szerint az amerikai irodalom mindmáig legnagyobb műve. Már első kiadása is a legszélsőségesebb érzelmeket váltotta ki a közönségből: egyes városok vezetői egyenesen kitiltották a művet, mint pórias szemetet, ami nem való tisztességes emberek kezébe. Mark Twain e hírek hallatán magábaroskadt és mélységes elkeseredésében ezt írta barátjának: "A Concordi Közkönyvtár Választmánya csinnadrattás, első rangú ingyen reklámot csapott nekünk, (...) ezzel legalább 25 000 példányt adtak el helyettünk." Ezzel

ellentétben a kritikusok nagy része Ernest Hemingway-jel ért egyet: "Ez a legjobb könyvünk eddig. (...) Előtte nem volt semmi. Azóta sincs semmi, ami ilyen jó."

Irodalomtörténeti szempontból a Huckleberry Finn kalandjai legnagyobb érdemei a szerkesztésmódban, a nyelvezetben alkalmazott újítások. A regény egyes szám, elő személyben íródott, maga Huck meséli el a történetet. Mark Twain "engedi" a tizenhárom éves fiút beszélni, tartózkodva a Tom Sawyer kalandjai legtöbbet kritizált hibájától, miszerint túlságosan nagy szerepe van a narrátornak, a szereplők "tehetetlenek" lennének nélküle. Az eredeti szövegben Huck tájszólásban beszél, bár ez a magyar fordításnál szinte egyáltalán nem fedezhető fel. Az angol kiadás előszavában Mark Twain megmagyarázza, hogy tudatosan használta ezt az írásmódot, hogy ezáltal fokozza a komikumot, és regionálissá tegye a művet, így közelebb hozva az "egyszerű" emberekhez. Jim, a rabszolga kiemelése az "állati sorból" is a kultúrák közelítését szolgálja. Ő is a saját nyelvén szólal meg, nem megtagadva saját kultúráját, a szóbeli kultúrát, amely a fehér ember szemszögéből tanulatlan, a babona nagy hatása érezhető benne. És mégis, semmiben sem alacsonyabb rendű, mint a fehér ember kultúrája.

A regénnyel Mark Twain nem titkolt célja: az írott és a beszélt (vernakuláris) nyelv közelítése egymáshoz. Szakított a hagyományokkal, és "köznapi" beszédet követve írta meg a művet. A XIX. század Amerikájában nagy távolság volt az államigazgatás, az irodalom - tehát a város (ott is jószerivel csak írott formában használt) angolsága, és a vidéki kisvárosok, falvak népnyelvi fordulatokban gazdag, beszélt nyelve között. A különbség mértéke az ókori Rómában és a távoli provinciákban beszélt latin nyelv különbözőségéhez volt hasonlatos. Az Egyesült Államok megalakulását követően az újonnan született nemzet teli volt ugyan önbizalommal, mégis bizonyítania kellett (főleg önmagának), hogy semmiben sem értéktelenebb, mint az anyaország, Anglia. Ennek egyik módja az angol nyelv tökéletes megőrzése és újvilági egységesítése volt. Ezt szorgalmazta a Noah Webster vezette nyelvművelő-iányzat is. Webster úgy gondolta, hogy az egységesítés legkívánatosabb formája, hogy meg kell előzni vagy meg kell állítani a nyelvjárások kialakulását, így megszüntetve a vernakuláris nyelvet. Ily módon a majdani egységes nyelv a mostani városi nyelv lesz. Ezzel szemben Mark Twain egy "köztes" megoldást javasolt, a Huckleberry Finn kalandjaiban is egyik szereplő városi, másik vernakuláris módon beszél. Ezáltal a beszédmodor a személyiség bemutatásának eszközévé vált.

A Huckleberry Finn kalandjai pikareszk, utazási regény. Más, e műfajhoz tartozó művek esetében a szereplő érzelmi kapcsolatba kerül az utat övező tájakkal, városokkal, emberekkel. Itt másképpen van: az állandóan vátozó, nyughatatlan táj csak kelléke, díszlete az útnak, magával a változatlan, nyugodt folyóval kerülnek kapcsolatba Huck és Jim, szinte harmadik főszereplővé téve azt. A folyó segíti őket a menekülésben. Mindketten a szabadság

felé menekülnek, de másféle ellenség elől, másféle szabadság felé. Jim a törvény elől menekül az északi államokban remélt fizikai szabadság felé. Huck viszont a társadalom, a kötöttségek elől menekül a lelki szabadság felé. A történet előrehaladtával Huckban és Jimben egyfajta panteisztikus istenképzet alakul ki a néha jóságos, néha haragos folyóról.

Huck jellemének, gondolatainak megismerésében sokat segíthet hasonlatainak végigkövetése a művön. Egyszerűbb hasonlatai természeti lény voltára hívják fel figyelmünket. Emberi tulajdonságokat, időjárási jelenségeket, élethelyzeteket hasonlít sziklákhoz, növényekhez, állatokhoz. A (látszólag) bonyolultabb hasonlatok a komikum forrásai, ezek olvasása közben maga a hasonlat válik fontossá, nem a hasonlított dolog. "Olyan hangot hallottam, mint amelyet egy kisértet ad ki magából, ha el akar mondani valamit, ami a szívét nyomja, de nem tudja megérteni magát, így aztán nem tud nyugton maradni a sírjában, ezért újra meg újra ki kell járnia siránkozni."

A hazugságról a XIX. század Amerikájának polgára eléggé álszent módon vélekedett: elvben elítélte a hazugságot, de hallgatólagosan elfogadhatónak tartotta, ha szükség volt rá. Twain - addig szokatlan módon - ezt beemelte a regénybe. Ezzel - Huck kényszerű hazugságai által - láthatóvá válnak az amerikai társadalom árnyoldalai. De csakis az elkerülhetetlenül szükséges hazugság az elfogadható az író szemében: amikor Huck fölöslegesen nem mond igazat, azonnal lelepleződik. Ehhez kapcsolódik Huck erkölcsi fejlődésének fordulópontja is, hazudik Jimnek, később megbánja, és bocsánatot kér tőle.

Mark Twain elismert író volt, de az üzleti életben inkább kudarcok érték, mint sikerek. Vállalkozásai, befektetései sorra megbuktak nem kímélve az író bankszámláját. Egyszer újságot alapított, máskor utazásokat szervezett. Legnagyobb pénzügyi vesztesége már öregkorában érte, amikor is egy újfajta nyomdagép kifejlesztésébe ölte vagyont. A bankhitelek törlesztését csak egy fárasztó felolvasó körút honoráriumából volt képes megoldani. Ennek során, Bécs, Prága, Pozsony mellett 1899. március 25-én fellépett Budapesten, a Lipótvárosi Kaszinóban is.

1910-ben, 75. életévében érte a halál.

Források

Boorstin, D. J.: Az amerikaiak - A gyarmatosítás kora; Gondolat, Budapest, 1991.

Kristó Nagy István: A világirodalom története; Trezor, Budapest, 1993.

Ország László: Az amerikai irodalom története; Gondolat, Budapest, 1967.

Rubicon történelmi folyóirat 94/9.; Főszerkesztő: Rácz Árpád.

Szerb Antal: A világirodalom története; Budapest, 1962.

Török András: Mark Twain világa; Európa, Budapest, 1982.

Twain, Mark: Huckleberry Finn kalandjai; Móra, Budapest, 1972.

Twain, Mark: Tom Sawyer kalandjai; Móra, Budapest, 1979.